

SAVILAIIDOS TERMINO GENEZĖ: NUO AVANGARDINĖS POEZIJOS RINKINIŲ PAVADINIMO IKI LIETUVIŠKOJO NAUJADARO

Egidijus Jaseliūnas

Doktorantas
Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto
Naujosios istorijos katedra
El. paštas: jaseliunas@gmail.com

Įvadas

Lietuviškojoje istoriografijoje gausėjant pogrindinės spaudos sovietinėje Lietuvoje tyrimų, neišvengiamai susiduriama su klausimu, kaip įvardyti šį unikalų spaudos reiškinių. Terminijos klausimas yra esminis, nes vieno ar kito termino vartojimas suponuoja tyrinėtojo požiūrį į tiriamą objektą ar net leidžia jau iš anksto pažvelgti į tyrimų išvadą. Todėl bet koks sąvokų pasirinkimas ir vartojimas istorijos moksle turi būti argumentuotas bei istoriškai pagrįstas.

Ilgą laiką postalininiu laikotarpiu atsiradusi savilaida lietuviškojoje mokslinėje apyvartoje buvo įvardijama bendriniais žodžių junginiais „pogrindinė spauda“, tuo tarsi liudijant, jog ši spauda vertintina kaip savaiminė ankstesnės pasipriešinimo literatūros (partizaninės ar net XIX amžiuje draustos lietuviškos spaudos) tęsa. Tiesa, aštuntajame dešimtmetyje akademinuose Vakarų valstybių sluoksniuose įsitvirtinus rusiškajam neologizmui „samizdatas“ (netrukus jis įgijo tarpautinio žodžio svorį), lietuvių išeivių anglų kalba parengtose studijose pradėjo figūruoti rusiškasis naujadaras. Vis dėlto šiuose darbuose

„samizdato“ terminas taip pat vartotas kaip pogrindinės spaudos sinonimas¹.

Po 1990 m. pogrindinės spaudos tyrimai buvo pradėti ir Lietuvoje, tačiau lietuviškasis terminas „savilaida“ istorijos moksle pradėjo įsitvirtinti tik pastaraisiais metais. Tačiau ir šandien naujadaras „savilaida“ istoriografijoje vartojamas kaip pogrindinės spaudos sinonimas* (antai abu šie terminai lygiagrečiai vartojami naujausiuose sintetiniuose veikaluose „Lietuva: 1940–1990: Okupuotos Lietuvos istorija“² ir „Krikščionybės Lietuvoje istorija“³). Istoriniuose darbuose savilaidą imta apibrėžti kaip pogrind-

¹ Vardys V. The Catholic Church, Dissent and Nationality in Soviet Lithuania. Boulder, 1978; Remeikis T. Opposition to Soviet Rule in Lithuania, 1945–1980. Chicago, 1980; Sužiedėlis S. The Sword and the Cross: A History of the Church in Lithuania. Huntington, 1988.

* Išimtį čia sudaro vienas iš savilaidos bendradarbių dr. Jonas Boruta, nurodęs, jog „savilaida“ – tai rašomąja mašinėle perrašinėta pogrindinė spauda (žr. Boruta J. Istorinės tiesos apie Jėzų gynėjai sovietmečiu // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis, 2003, t. 23, p. 533).

² Lietuva: 1940–1990: Okupuotos Lietuvos istorija. Vilnius, 2005.

³ Krikščionybės Lietuvoje istorija. Vilnius, 2006.

džio leidinių visumą⁴, bet tai nesumažina susiklosčiusios terminijos painiavos, nes lieka neišaiškinti, kuriais atvejais tikslingiau vartoti terminą „savilaida“ ar jo pažyminį „savilaidos“, o kada junginį „pogrindinė spauda“ bei pažyminį „pogrindinis“. Situaciją komplikuoja tai, jog naujadaro „savilaida“ apibrėžimo iki šiol nepateikė ir knygotyrininkai.

Svarbu pabrėžti, kad tokią terminijos painiavą visų pirma nulėmė *status quo* istoriografijoje: savilaida joje nagrinėjama įvairiais aspektais (dažniausiai tyrinėjami pavieniai leidiniai), tačiau trūksta gilesnių ir platesnių šio reiškinių (o ne vien tik periodinės savilaidos) apibendrinimų.

Prieš generuojant savilaidos reiškinio mokslinį apibrėžimą, būtina pateikti paties termino atsiradimo analizę. Istorijos moksle lietuviškojo naujadaro „savilaida“ genezė nėra tyrinėta, nors šie tyrimai leistų argumentuotai atsakyti į klausimus dėl termino vartojimo tikslingumo ir jo objekto unikalumo. Istorinė termino raidos analizė juo labiau būtina, nes neologizmo „samizdatas“ atsiradimas totalitarinės diktatūros metais, jo plitimas bei adaptacija kitose tautose postalininiu laikotarpiu buvo unikalus daugialypis procesas. Nuo septintojo dešimtmečio pabaigos terminas plačiai paplito sovietiniame Rytų ir Vidurio Europos bloke, įsitvirtino lenkų ir čekų kalbose, o pačioje Sovietų Sąjungoje paplito jo vertimai: Lietuvoje atsirado naujadaras „savilaida“, Ukrainoje – „samvydav“, Estijoje – „omakirjastus“ bei „isekirjastus“. Neologizmo genezė atspindi ne tik pogrindinės spaudos raidos etapus, bet ir atskleidžia unikalius šio reiškinio formavimosi bruožus.

⁴ Klumbys V. Pogrindžio leidinys „Perspektyvos“ (1978–1981): intelektualiosios savilaidos pradžia Lietuvoje // Genocidas ir rezistencija. 2002, Nr. 2, p. 180; Vasiliauskaitė V. Lietuvos ir Vidurio Rytų Europos šalių periodinė savilaida. Vilnius, 2006.

Šio straipsnio tikslas – ištirti savilaidos termino atsiradimo ir genezės sovietinėje visuomenėje istoriją. Pagrindiniai darbo šaltiniai – sovietinio saugumo dokumentai, savilaidinės publikacijos ir iki 1990 m. išleista išėjusių spauda, padedanti atskleisti savilaidos termino plitimo kelią Lietuvoje. Tyrime taip pat gausiai naudojami straipsnio autoriaus pagal parengtą apklausos anketą „Savilaida sovietinėje Lietuvoje“ surinkti savilaidos bendradarbių atsiminimai.

Rusiškojo naujadaro kilmė ir sklaida

Terminas „самиздат“ atsirado Rusijoje ir pirmiausia paplito kultūros sluoksniuose. Rusų poetas Nikolajus Glazkovas penktojo dešimtmečio viduryje nedidelėmis brošiūrėlėmis pradėjo skleisti draugams savo avangardines eiles. Jis pats atspausdindavo rašomąją mašinėlę. Brošiūrėlės antraštiniame lape ironiškai nurodydavo, kad tai „сам себя издат“. Šie rinkiniai buvo tiesioginis atsakas sovietinei kultūros cenzūrai: viešai besireiškęs eksperimentinis menas buvo užgnaužtas ketvirtą dešimtmečio pradžioje, o nuo 1935 m. oficialiai galėjo būti publikuoti griežtai tik socialistinio realizmo kūriniai⁵. Taigi jau pirminis naujadaro variantas supponavo, jog tai yra valstybinę cenzūrą apeinanti ir demonstratyviai ją ignoruojanti spauda, išleista primityviomis namų sąlygomis. N. Glazkovas buvo žinomas kultūriniam Maskvos gyvenime, tad netrukus šis terminas paplito kultūros sluoksniuose ir tapo žinomas net periferijoje.

Naujo termino plitimą visų pirma nulėmė didėjanti savilaidos apimtis. Nuo 1956 m. Sovietų Sąjungoje savilaidos būdu pradėjo plisti proza, grožinė literatūra, apėmusi jau ir socialinę bei ribotą politinę kritiką.

⁵ Винокурова И. Последние футуристы: «небывальицы» и их лидер Николай Глазков // Вопросы литературы. 2000, № 3, с. 49–50.

Tomo Venclovos teigimu, pirmą kartą terminą „самсбязиздат“ jis išgirdo būtent apie 1958 m. iš tėvo pažįstamo rusų poeto, vertėjo Levo Ozerovo. Apie 1958 m. viešėdamas Lietuvoje L. Ozerovas ir pasakė T. Venclovai, kad esama tokio reiškinių – „самсбязиздат“ bei perspėjo, kad tuo užsiimti pavojinga⁶. Šeštojo dešimtmečio pabaigoje Maskvoje šeimos rate šį terminą išgirdo ir Georgijus Jefremovas (jo tėvų draugas rašytojas Davidas Samoilovas buvo pažįstamas su N. Glazkovu)⁷. „Самсбязиздат“ žodeliu pažymėtas N. Glazkovo leidinius Maskvoje 1956–1957 m. skaitė iš Lietuvos ten studijuoti išvykęs Feliksas Dektoras⁸.

Šeštojo dešimtmečio pabaigoje Rusijoje tarp neoficialiaja literatūra besidominčio jaunimo paplito ir sutrumpintas termino variantas – „самиздат“⁹ (tiesa, šį terminą vartojo ir N. Glazkovas¹⁰). Tokie neologizmo pokyčiai simbolizavo dažnėjantį jo vartojimą ir dar ironiškiau pašiepė valstybinių leidyklų akronimus bei šių leidyklų turimą spaudos monopoliją. Terminas Rusijoje įsigalėjo ir tapo itin plačiai vartojamas nuo septintojo dešimtmečio vidurio, kai savilaida Rusijoje tapo atskiru socialiniu reiškiniu¹¹, o besiformuojantis disidentinis judėjimas už žmogaus teises davė naują impulsą kiekybiniam bei kokybiniam savilaidos tekstų gausėjimui. Spartus

gausėjimas ir socialinio savilaidos reiškinių susiformavimas lėmė ir tai, kad septintojo dešimtmečio antrojoje pusėje terminas „самиздат“ rusiškuose savilaidos tekstuose pradėtas dažnai rašyti iš didžiosios raidės, taip dar labiau akcentuojant reiškinių unikalumą ir brandą.

Pamažu terminas „самиздат“ pradėjo figūruoti ir rusiškosios savilaidos tekstuose, juose atsirado daugybė šio reiškinių vertinimų bei traktuotųjų. Terminas reikšmė išliko tokia pati, neologizmu „самиздат“ ir toliau buvo įvardijama be sovietinės valdžios žinios leidžiama spauda, tačiau įvyko ir keli svarbūs termino vertinimo pokyčiai. Pirma, į terminą buvo įtraukiama visa valdžios nesankcionuota veikla, susijusi su tekstų rengimu ir skelbimu. Pavyzdžiui, kaip savilaidą pradėta traktuoti peticijas, kurių dauguma necirkuliavo visuomenėje, bet buvo skirtos perduoti į Vakarus¹². Antra, kaupiantis patirčiai ir stiprėjant savilaidai, atsirado vertinimų, jog tai yra tradicinis oficialios cenzūros išvengimo ar apėjimo būdas, egzistavęs dar iki sovietinės valdžios įsitvirtinimo. Toks termino apibrėžimas Rusijoje išliko iki pat Sovietų Sąjungos žlugimo ir buvo perimtas Vakaruose.

Kitas svarbus termino raidos pokytis buvo susijęs su Vakarų radijo stotimis ir jų transliacijomis į Sovietų Sąjungos teritoriją. Nuo septintojo dešimtmečio vidurio Vakarų pasiekdavęs savilaidos srautas vis didėjo: 1965 m. Vakarų pasiekė 47 savilaidai priskirti dokumentai, per dešimtmetį (iki 1974 m.) Vakarų jau buvo pasiekę apie 2 tūkst. šių dokumentų¹³, o 1979 m. šis skaičius padvigubėjo¹⁴. Vakarų radijo stotys vis

⁶ Tomo Venclovos atsakymai į anketą „Savilaida sovietinėje Lietuvoje“ (maširaštis; anketą parengė E. Jaseliūnas). 2006, vasario 26.

⁷ Georgijaus Jefremovo atsakymai į anketą „Savilaida sovietinėje Lietuvoje“ (apklausos stenograma; anketą parengė ir apklausė E. Jaseliūnas). 2006, gegužės 16.

⁸ Feliksas Dektora atsakymai į anketą „Savilaida sovietinėje Lietuvoje“ (maširaštis; anketą parengė E. Jaseliūnas). 2006, birželio 10.

⁹ Даниэль А. История Самиздата // Госбезопасность и литература на опыте России и Германии (СССР и ГДР). Москва, 1994, с. 94–95.

¹⁰ Винокурова И. Последние футуристы..., с. 62.

¹¹ Meerson-Aksenov M. The Dissident Movement and Samizdat // The Political, Social and Religious Thought of Russian „Samizdat“ – An Anthology. Belmont, 1977, p. 25–26, 30–31.

¹² Даниэль А. Истоки и смысл советского Самиздата // Антология самиздата. Неподцензурная литература в СССР: 1950–е–1980–е. Москва, 2005, т. 1, кн. 1, с. 21.

¹³ Skilling G. Samizdat and an Independent Society in Central and Eastern Europe. London, 1989, p. 8.

¹⁴ McCauley M. The Soviet Union 1917–1991. London, 1993, p. 313.

daugiau dėmesio savo laidose skyrė šiai medžiagai. Nuo 1969 m. Laisvės radijas pradėjo transliuoti beveik visą iš Sovietų Sąjungos gaunamą savilaidos medžiagą¹⁵. Taigi nuo septintojo dešimtmečio vidurio su terminu „самиздат“ ir pačiu reiškiniu kur kas daugiau galimybių susipažinti turėjo ir tie, kurie Sovietų Sąjungoje su savilaida iki tol nebuvo susidūrę.

Šie procesai sukūrė precedentą – septintojo ir aštuntojo dešimtmečių sandūroje sovietinė valdžia viešai iš dalies pripažino egzistuojant savilaidos reiškinį. Valdžia ne tik negalėjo nutylėti šio savilaidos fakto, bet netgi, siekdama duoti jai atkirtį, negalėjo išvengti ir naujojo termino. 1969 m. centrinių Maskvos leidinių („Oktjabr“, „Novyj mir“, „Molodoy kommunist“) publikacijose buvo paminėtas terminas „самиздат“. Tais ir vėlesniais metais terminas oficialiojoje spaudoje minėtas tik pavieniais atvejais¹⁶, tačiau net ir tai rodė išskirtinį valdžios dėmesį naujam reiškiniui. 1983 m. išleistame Nikolajaus Jakovlevo propagandiniame veikalė „CŽV prieš TSRS“ irgi užsimenama apie savilaidos reiškinį. Kaip paprastai oficialiojoje spaudoje, terminas „самиздат“ visame tekste vartotas kabutėse, taip bandant sumenkinti šį reiškinį. N. Jakovlevas pateikė tipiską savilaidos kontrvertinimą, kuriu sovietinė valdžia rėmėsi bandydama kovoti su šiuo reiškiniu šalies viduje ir užsienyje. Savilaida visų pirma buvo siejama su disidentais akcentuojant, kad tai yra grynai Vakarų šalių kontržvalgybos inspiruota ir gausiai remiama pavienių asmenų antisovietinė veikla, o savilaidiniai, be valdžios leidimo spausdinami kūriniai neturi jokios išliekamosios vertės (jie vadinti ir nelegaliais paskviliais ar net „artimo pornografijai

šlykštaus politinio turinio“ leidiniais)¹⁷. Prie savilaidos N. Jakovlevas demonstratyviai priskyrė ir Antrojo pasaulinio karo metais nacistų fronto užnugaryje platintus propagandinius lapelius¹⁸. Taip valdžia tarsi viešai deklaravo savo vienprasmiską poziciją savilaidos atžvilgiu: valdžios sprendimu ji bet kada galėjo būti vertinama ir baudžiama kaip antisovietinė politinė veikla.

Įdomus fenomenas šeštojo dešimtmečio pabaigoje susiklostė ir sovietinių represinių institucijų leksikone. Iki tol pagrindinę spaudą įvardijusioje „nelegalia antitarybine literatūra“ sovietinio saugumo dokumentacijoje tuo metu atsirado ir neologizmai „самиздат“ bei „самиздатовская литература“. Veiklą fiksuojančiuose dokumentuose terminas „самиздат“, kaip ir sovietinėje spaudoje, buvo dažniausiai vartojamas kalbant apie Rusijos žmogaus teisių judėjimą. Pavyzdžiui, perdavus teismui disidentų, dalyvavusių 1968 m. rugpjūčio 25 d. demonstracijoje Maskvoje prieš invaziją į Čekoslovakiją, bylą, saugumo komiteto pirmininkas Jurijus Andropovas pranešė komunistų partijos centro komitetui, kad „Petras Jakyras ir Pavlas Litvinovas buvo aktyviausi vadinamosios „savlaidos“ veikėjai“, o Vadimas Delone dar 1967–1968 m. Novosibirskė „pradėjo leisti „savlaidos“ literatūrą“¹⁹. Šis terminas saugumo dokumentacijoje itin plačiai vartotas aštuntojo dešimtmečio pradžioje, nors tarsi apsidraudžiant prieš jį dažniausiai buvo rašomas „vadinamasis“. Sprendžiant iš Vladimiro Bukovskio surinktos ir paskelbtos archyvinės medžiagos, terminas „самиздат“ sovietinio saugumo dokumentuo-

¹⁷ Jakovlevas N. CŽV prieš TSRS. Vilnius, 1983, p. 158–159.

¹⁸ Ibid., p. 164.

¹⁹ 1968 09 20 записка председателя КГБ при Совете Министров СССР Ю. Андропова в ЦК КПСС // Soviet Archives, collected by Vladimir Bukovsky. [žiūrėti 2004 m. spalio 5 d.]. Priciga per internetą: <<http://psi.ecc.jhu.edu/~kaplan/TRUSS/BUK/GBARC/buk.html>>

¹⁵ Pospelovsky D. From Gosizdat to Samizdat and Tamizdat // Canadian Slavonic Papers. 1978, vol. 20 (1), p. 52.

¹⁶ Telesin J. Inside „Samizdat“ // Encounter. 1973, no 40 (2), p. 33.

se vis rečiau vartotas pradėjus silpnėti disidentiniam judėjimui Rusijoje.

Neologizmas „самиздат“ Lietuvą pasiekė ir čia buvo pradėtas plačiau vartoti po septintojo dešimtmečio vidurio, kai gausėjančios rusiškosios savilaidos plitimą visuomenėje sustiprino Vakarų radijo stočių transliacijos. Be to, nemažą įtaką turėjo ir šio dešimtmečio pabaigoje pradėję megztis ryšiai su judėjimo už žmogaus teises Rusijoje nariais.

Vilnietis Vaclovas Sevrukas, 1970 m. nuvykęs į Maskvą, susipažino su disidentais P. Jakyru, Vladimiru Bukovskiu, Valerijumi Čalidze ir kitais garsiais Rusijos disidentais. Iš jų V. Sevrukas gaudavo tuo metu Maskvoje plitusios savilaidinės literatūros, disidentinio judėjimo dokumentų, kuriuos platino Lietuvoje tarp savo pažįstamų. V. Sevruko ir jo pažįstamųjų tardymo dokumentai rodo, kad tuo metu iš rusų kalbos atėjęs terminas „samizdatas“ buvo gana plačiai žinomas bei vartojamas ir Lietuvoje. Terminu nevengė ir sovietinio saugumo institucija Lietuvoje. Šios bylos apklausų protokoluose greta tradicinio pasakymo „nelegali literatūra“ gausiai vartotas terminas „samizdatas“. Tiesa, sovietinio saugumo protokolai dažniausiai neatspindėdavo tikslios apklausos eigos: protokolai buvo surašomi tardytojų (apklausiamieji tik pasirašydavo po tekstu), juose gausu kitų šabloninių saugumo pasakymų, – tačiau naujasis terminas nebūtų taip dažnai juose fiksuojamas, jeigu apklausiamieji jo nebūtų patys vartoję. Neologizmas „samizdatas“ šioje byloje dažnai vartotas jau be „vadinamasis“, nors kabutės dar išliko.

V. Sevruko ir kartu su juo kaltinto Stanislovo Jako bylos medžiaga rodo, kad terminas „samizdatas“ tuo metu visų pirma buvo taikytas rusiškajai pogrindinei spaudai, kuri vyravo šioje byloje. Kaip liudytojas apklausiamas vilnietis Vladimiras Gražulis saugumui rašytame pasiaiškinyje nurodė, jog „nuo 1970 m. pabaigos jis pra-

dėjo iš Vaclovo Sevruko gauti samizdatinę literatūrą apie padėtį šalyje“²⁰. Valstybinio pedagoginio instituto Filosofijos katedros vyr. dėstytojo Žibarto Jackūno apklausos protokole užfiksuota, kad „apie „samizdatą“ sužinojęs iš užsienio radijo laidų“²¹. Antanas Terleckas teigė, kad „apie taip vadinamo „samizdato“ platinimą Vilniuje aš nieko nežinau“²². „Samizdato“ terminas figūravo net ir oficialiame V. Sevruko teismo nutarime bei S. Jako teismo nuosprendyje.

„Samizdato“ terminas buvo žinomas ir 1974 m. nuteistų Šarūno Žukausko, Antano Sakalausko, Izidoriaus Rudaičio, Vidmanto Povilionio, kurie nepalaikė jokio tiesioginio ryšio su Maskvos disidentais, aplinkoje. Byloje liudyti iškviestas Valentinas Mačiulis pasiaiškinyje rašė, kad 1971 ar 1972 m. su Š. Žukausku „išplaukė pokalbis, kad kažkur veikia nelegaliai taip vadinamas „samizdatas“, kad kažkas spausdina nelegalią literatūrą“²³. Jonas Trinkūnas paliudijo, jog 1972 m. Š. Žukauskas jam sakęs, jog „turis ir daugiau įvairios literatūros – „samizdato“ tipo literatūros, taip pavyzdžiui Žorezo Medvedevo memuarus, Stasio Raštikio memuarus, Lietuvių archyvą, Lietuvių enciklopediją ir kitus“²⁴. Planuotas leisti periodinis leidinys byloje irgi dažnai kaltinamųjų ir liudytojų buvo įvardytas kaip „samizdato tipo leidinys“. I. Rudaičio bute rasti 200 puslapių mašinėle atspausdinti Zigmo Tolušio atsiminimai „Apmąstymai apie gimtąją že-

²⁰ 1972 01 14 V. Gražulio pasiaiškinymas KGB prie LSSR MT // Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K–1, ap. 58, b. 47638/3, t. 1, l. 201ap.

²¹ 1972 02 03 Ž. Jackūno apklausos protokolas // LYA, f. K–1, ap. 58, b. 47638/3, t. 1, l. 248ap.

²² 1972 02 15 A. Terlecko apklausos protokolas // LYA, f. K–1, ap. 58, b. 47638/3, t. 1, l. 227.

²³ 1973 03 27 V. Mačiulio pasiaiškinymas VSK Kauno miesto skyriaus viršininkui // LYA, f. K–1, ap. 58, b. 47668/3, t. 7, l. 181.

²⁴ 1973 06 08 J. Trinkūno apklausos protokolas // LYA, f. K–1, ap. 58, b. 47668/3, t. 3, l. 69–69ap.

mę“, apžiūros protokole buvo įvardyti kaip „Samizdato tipo knyga“²⁵.

Antrajame „LKB Kronikos“ numeryje buvo pranešta, kad 1972 m. kovą Prienų parapijos klebonijoje atliktos kratos metu ieškota „maldaknygių ir „samizdato“ literatūros“, o balandį „ieškota „Samizdato“ literatūros“ ir Kauno Aleksoto parapijos altaristo Šalčiaus bute²⁶. Taigi „samizdato“ termino vartojimas aštuntojo dešimtmečio pradžioje Lietuvoje plėtėsi: terminas jau ne tik apibrėžė vien iš Rusijos ateinančią pagrindinę spaudą, bet pradėjo susitapatinti ir su pagrindinės lietuviškos spaudos kategorija.

Tokie pokyčiai fiksuojami ir to meto sovietinio saugumo Lietuvoje leksikone. 1972 m. Lietuvos KGB 5-ojo skyriaus paskaitoms paruoštoje medžiagoje, nagrinėjančioje be valdžios žinios respublikoje leidžiamą ir plintančią spaudą, vartotas terminas „samizdatas“, paaiškinant, kad tai yra antisovietinių ar antivisuomeninių asmenų ruošiamą ir nelegaliai dauginamą bei platinamą antisovietinę ar ideologiškai kenksmingą literatūrą²⁷. Tiesa, netrukus šis terminas iš saugumo dokumentų išnyko, užleisdamas vietą iki tol egzistavusiai formuluotei „nelegali literatūra“.

Lietuviškojo termino atsiradimas ir paplitimas

Pirmą kartą periodiniuose pagrindžio leidiniuose lietuviškas terminas „savilaida“ buvo paminėtas 1975 m. rudenį. Pirmasis „Aušros“ numeris paskelbė 1974 m. pabaigoje iš sovietinės Lietuvos pasitraukusio režisieriaus Jono Jurašo liudi-

imą Tarptautiniame akademiko A. Sacharovo žmogaus teisių tyrinėjimų posėdyje (klausymai vyko Kopenhagoje 1975 m. spalio viduryje). Jame J. Jurašas nurodė, kad formalia priežastimi pašalinti jį iš Kauno dramos teatro vyriausiojo režisieriaus pareigų tapo jo „atviras protesto laiškas, veikia išplitęs savilaida“²⁸. Be to, J. Jurašas liudijime akcentavo, jog 1972 m. pasirodė „pirmas savo priemonėmis (išskirta mano – E. J.) leidžiamas „LKB Kronika“ numeris“²⁹. Šis liudijimas Lietuvą pasiekė „Laisvės radijo“ bangomis – vienas iš pirmųjų „Aušros“ redaktorių ir leidėjų kun. S. Tamkevičius, besiklausydamas kartojamų transliacijų, atkūrė J. Jurašo kalbą ir ją paskelbė pirmajame naujo leidinio numeryje³⁰.

1975 m. spalį tarptautiniams tyrinėjimams Kopenhagoje pateikta J. Jurašo informacija buvo ir vienas pirmųjų „savilaidos“ termino paminėjimų išeivijos spaudoje. Lietuviškoji išeivijos spauda plačiai aprašė J. Jurašo dalyvavimą tyrinėjimuose, publikavo jo liudijimo medžiagą. Tačiau „savilaidos“ neologizmą išeivijoje išpopuliarino kitas disidentas iš Lietuvos – T. Venclova, į Vakarus pasitraukęs 1977 m. pradžioje.

T. Venclovos teigimu, terminą „savilaida“ jis pirmą kartą išgirdo apie 1975–1977 m.³¹, taigi dar gyvendamas Lietuvoje. Iš išeivijos spaudos matyti, kad, atvykęs į Vakarus, T. Venclova kaip lietuviškos pogrindžio spaudos sinonimą jau plačiai vartojo naujadarą „savilaida“³². 1977 m.

²⁸ Tarptautiniame tribunole // Aušra: Nr. 1/40/-5/45/ Čikaga, 1977, t. 1, p. 23.

²⁹ Ibid., p. 23.

³⁰ Sigito Tamkevičiaus atsakymai į anketą „Savilaida sovietinėje Lietuvoje“ (apklausos stenograma; anketą parengė ir apklausė E. Jaseliūnas). 2006, kovo 30.

³¹ Tomo Venclovos atsakymai į anketą „Savilaida sovietinėje Lietuvoje“, 2006, vasario 26.

³² Apie miestą, kaimą, laisvę ir poeziją // Akiračiai. 1977, Nr. 5, p. 10; Venclova T. Disidentų sąjūdžio perspektyvos Sovietų Sąjungoje ir Lietuvoje // Į laisvę. 1977, Nr. 71, p. 27; Svarbiausia išsaugoti blaivų žvilgsnį: Pasi-kalbėjimas su Tomu Venclova // Tėviškės žiburiai. 1978, spalio 26.

²⁵ 1973 05 22 I. Rudaičio bute kratos metu rastų dokumentų ir daiktų apžiūros protokolas // LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47668/3, t. 3, l. 217.

²⁶ Alytaus rajonas // Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika: Pogrindžio leidinys. Čikaga, 1974, t. 1, p. 111, 112.

²⁷ 1972 m. KGB prie LTSR MT 5 skyriaus medžiaga KGB lektoriams „Idėjų kovoje negali būti kompromisų“ // LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1676, l. 10.

išleisto poezijos rinkinio įvade T. Venclova pažymėjo, kad kai kurie rinkinyje skelbiami eilėraščiai yra „paplitę dabartinėje Lietuvos savilaidoje“³³. 1978 m. Europos lietuviškų studijų savaitės Miunchene diskusijoje T. Ženklių (Aleksandrą Štormą) jis įvardijo savilaidininku, o 1979 m. Pasaulio lietuvių jaunimo IV kongrese, kalbėdamas apie lietuvių kultūros aktualijas, nurodė, kad šalia legaliosios krašto ir emigracinės kultūros egzistuoja ne mažiau svarbi savilaidinė (pogrindžio) kultūra³⁴. Be to, dar 1978 m. išeivijos spaudoje T. Venclova, turėdamas galvoje naujadarą „savilaidą“, buvo nurodęs, jog „samizdato“ terminą neblogai sulietuvinome“³⁵.

Būtent su J. Jurašo ir T. Venclovos atvykimu į Vakarus bei jų liudijimais pradėjo plisti „savilaidos“ terminas (nors „samizdato“ terminas išeivijos spaudoje plačiai vartotas nuo pat septintojo dešimtmečio pradžios). Savaitraštyje „Tėviškės žiburiai“, kuris daug dėmesio skyrė supažindinimui su pagrindine Lietuvos spauda, iki pat 1977 m. antrosios pusės šis terminas nebuvo vartojamas. „Akiračiai“ tekstuose „savilaidos“ terminas pasirodo dar vėliau – vieni pirmųjų tokių paminėjimų datuojami 1980 m.³⁶ „Aiduose“ šis terminas atsiranda tik 1981 m.³⁷ T. Venclovos paskleista informacija apie Lietuvoje egzistuojančią savilaidinę kultūrą turėjo įtakos ir tam, kad 1980 m. Vakarus pasiekęs pagrindinis kultūrai skirtas leidinys „Pastogė“ tapo pirmuoju (ir vieninteliu), kurį išeivijos spauda faktiškai vienbalsiai įvardijo savilaidiniu leidiniu, nors „Pastogės“ puslapiuose tiesiogiai šis terminas ir nebuvo nė karto paminėtas.

Aštuntojo dešimtmečio pabaigoje naujadarą į savo leksikoną įtraukė ir išeivijos akademinis sluoksniis: Vytautas Vardys³⁸, Tomas Remeikis³⁹, Vincas Trumpa⁴⁰, kiti tyrinėtojai.

Tai, kad „savilaidos“ terminas išeivijoje pasirodė ir paplito po J. Jurašo bei T. Venclovos atvykimo į Vakarus leidžia manyti, jog šį terminą sukūrė Lietuvos inteligentija. Pasiekęs Vakarus, lietuviškasis terminas galėjo sparčiau plisti ir sovietinėje Lietuvoje: lietuviškųjų Vakarų radijo laidų buvo masiškai klausomasi, o jų medžiaga kartu su pasiekiančia išeivijos spauda plito savilaida.

Lietuvoje atsiradęs naujadaras „savilaidą“ vis dėlto pačioje Lietuvoje netapo masiškai vartojamas. Pavyzdžiui, „LKB Kronikoje“ „savilaidos“ terminas buvo paminėtas keletą kartų. Tačiau galima teigti, kad Lietuvoje šis naujadaras buvo gana plačiai žinomas, o juo nusakomos unikalios pagrindinės spaudos leidybos bei platinimo sąlygos.

Pirmą kartą terminas „savilaidą“ „LKB Kronikoje“ pavartotas 1978 m. redakcinėje publikacijoje, kurioje buvo rašoma apie saugumo inspirotą leidinį „Bažnyčia ir LKB Kronika“. Publikacijoje buvo nurodyta, kad šis leidinys išleistas savilaidos būdu⁴¹, t. y. atspausdintas rašomąja mašinėle ant popieriaus per kalnę, namų sąlygomis susegtas ir anonimiškai išplatintas duodant „iš rankų į rankas“ jį skaityti. Antrą kartą „savilaidos“ terminas paminėtas žinutėje iš Tel-

³⁸ Vardys V. Maskvos karas prieš LKB Kroniką // Į Laisvę. 1978, Nr. 73 (110), p. 8, 14; Vardys V. Vasario šešioliktoji ir išeivija // Tėviškės žiburiai. 1980, vasario 14.

³⁹ Sekuliarinio liberalizmo balsas // Akiračiai. 1980, Nr. 10, p. 7.

⁴⁰ Trumpa V. Apie emigracinius mitus ir dar kai ką // Pasaulio lietuvis. 1980, Nr. 7–8, p. 4; Trumpa V. Substancialius įnašas į disidentinę literatūrą // Akiračiai. 1981, Nr. 1, p. 12.

⁴¹ Kaltinimai „LKB Kronikai“ // Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika: Pogrindžio leidinys. Čikaga, 1978, t. 4, p. 461.

³³ Venclova T. 98 eilėraščiai. Čikaga, 1977, p. 9.

³⁴ Venclova T. Vilties formos: Eseištika ir publicistika. Vilnius, 1991, p. 73, 129.

³⁵ Ibid., p. 83.

³⁶ Esame // Akiračiai. 1980, Nr. 6, p. 12; Mandagus politinis teatras // Akiračiai. 1980, Nr. 8, p. 1.

³⁷ Lapienis J. Lenkų savilaidinės spaudos apžvalga (1978–1979) // Aidai. 1981, Nr. 1, p. 52–54.

šių: pranešdama apie 1983 m. pradžioje pas kunigą Joną Kaunecką atliktą kratą ir tardymus, „LKB Kronika“ pacitavo J. Kaunecko žodžius prokurorui, kad kratos metu rastos „knygos yra gaminamos savilaidos būdu, nes jų neleidžiama išleisti spaustuose“⁴². Kita žinutė su paminėtu „savilaidos“ terminu „LKB Kroniką“ pasiekė iš Kauno. 1986 m. „LKB Kronika“ pranešė, jog pas Algirdą Patacką Kaune atliktos kratos metu buvo paimta daug leidinių, tarp jų ir savilaidinė knyga „Seinų – Suvalkų kraštas“⁴³.

„Savilaidos“ terminas, nors ir retai, vartotas ir kituose periodiniuose leidiniuose. 1978 m. „Dievo ir tėvynės“ publikacijoje teigta, kad, trūkstant religinės literatūros, „kunigai ar Seminarijos auklėtiniai patys savilaidos būdu bando pasigaminti tokią literatūrą“⁴⁴. 1980 m. 23-ajame „Aušros“ numeryje, sovietinei valdžiai priekaištauojant dėl spaudos trūkumo, nurodyta, jog tikintieji bažnyčiose meldžiasi „iš primityviausių „savilaidos“ knygelių, sunkiai įskaitomais tekstais, nes kitokių – lašas jūrose“⁴⁵. Stasio Stungurio verstame Andrejaus Sacharovo kūrinyje „Mano šalis ir pasaulis“, kuris 1978 m. buvo publikuotas 2-ajame „Perspektyvų“ numeryje, neologizmas „samizdatas“ buvo išverstas „savilaida“. „Savilaidos“ terminas taip pat aptinkamas „Perspektyvų“ redakcinėse įžangose ir šiame leidinyje publikuotuose Gintauto Iešmanto rašiniuose⁴⁶.

„Savilaidos“ terminas nebuvo plačiai vartojamas ir A. Terlecko aplinkoje. Jis neminimas

nei „Laisvės šauklyje“, nei „Vytyje“ (išskyrus 1979 m. pirmajame numeryje publikuotas išeišvijoje pasakytas Aušros ir Jono Jurašų mintis apie lietuvių kultūrinę inteligentiją), nei Lietuvos laisvės lygos dokumentuose. Šioje spaudoje, to meto A. Terlecko dienoraščiuose ir susirašiniuose su Juliumi Sasnausku vyrauja pasakymas „pogrindinė spauda“. Tačiau „savilaidos“ terminas buvo žinomas: 1978 m. A. Terleckas publikacijoje „Dar kartą apie žydus ir lietuvius“ pavartojo šį terminą⁴⁷, o vienas iš „Vyties“ leidėjų Vladas Šakalys 1979 m. rašytame proteste LKP CK antrajam sekretoriui N. Dybenko nurodė, jog „bet kokių, tame tarpe ir savilaidinių, leidinių persekiojimas [...] iš esmės yra antitarybinis“⁴⁸. A. Terleckas, jau 1992 m. susidūręs su spaudos ignoravimu, viešame laiške buvusiems disidentams pareiškė, kad „rusiškosios okupacijos metais įgijau patyrimą dirbdamas savilaidoje“ ir kad „ir šiandien, jau Nepriklausomoje Lietuvoje, tikiuosi pasiekti skaitytoją savilaidos pagalba“⁴⁹.

Naujadaras buvo paminėtas ir Tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komiteto 1980 m. paruoštame dokumente Nr. 39, kuriame teigta, kad „per kratas Valstybės saugumo ir milicijos pareigūnai atiminėja iš tikinčiųjų savilaidos religinę literatūrą“⁵⁰. Eitanas Finkelšteinas publikacijoje „Senos viltys ir nauji dvelkimai nūdienėj Lietuvoj“, kuri Lietuvoje plito savilaida ir 1977 m. pasiekė Vakarų, „LKB Kroniką“ įvardijo kaip

⁴² Kratos ir tardymai // Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika: Pogrindžio leidinys. Čikaga, 1984, t. 7, p. 403.

⁴³ Iš Algirdo Patacko biografijos // Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika: Pogrindžio leidinys. Čikaga, 1989, t. 9, p. 266.

⁴⁴ Dievas ir Tėvynė. 1978, Nr. 10 // Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro Genocido aukų muziejus (toliau – LGGRTC GAM). RR 430, l. 48.

⁴⁵ *Vizintas K.* Muravjovas vakar ir šiandien: Maskvos kova prieš katalikybę // Aušra: 21/61/-25/65/. Čikaga, 1983, t. 5, p. 136.

⁴⁶ Perspektyvos: Lietuvos pogrindžio periodinis leidinys: 1978–1981 metai. Vilnius, 2005, p. 325, 444, 520.

⁴⁷ *Terleckas A.* Dar kartą apie žydus ir lietuvius // Akiračiai. 1979, Nr. 8, p. 4.

⁴⁸ *Šakalys V.* Protesto pareiškimas Lietuvos TSR komunistų partijos CK antrajam sekretoriui Dybenko N. K. // Aušra: 16/56/-20/60/. Čikaga, 1981, t. 4, p. 232.

⁴⁹ *Terleckas A.* Antanas Terleckas prieš Algirdą Brazauską. Vilnius, 1994, p. 55.

⁵⁰ Tikinčiųjų teisėms ginti Katalikų Komiteto dokumentai. Vilnius, 1994, p. 171.

savilaidinę (šios publikacijos kalba buvo pare-
daguota dar Lietuvoje)⁵¹.

1975 m. S. Tamkevičius, pirmajam „Aušros“
numerui versdamas Aleksandro Solženycino
1974 m. tekstą „Gyventi be melo“, „samizdato“
terminą dar buvo palikęs neišverstą⁵². Tačiau aš-
tuntojo dešimtmečio antroje pusėje V. Skuo-
džio ir Irenos Skuodienės parengtoje savilaidi-
nėje brošiūroje jau buvo pavartotas naujadaras
„savilaida“⁵³.

Naujadaras „savilaida“ buvo identifikuojamas
pogrindinės spaudos dauginimo ir platinimo bū-
das, o ne pats tekstas. Antai 1979 m. „Perspekty-
vose“ publikuotame G. Iešmanto tekste pabrėž-
ta, kad savilaidos principu spausdinami leid-
iniai, „eidami iš rankų į rankas, nevaržomi jo-
kios cenzūros, netrukdomi skelbia nacionali-
nio išsivadavimo idėją“⁵⁴. Todėl nebuvo ir tra-
dicijos savilaidinių leidinių antraštiniuose pus-
lapiuose žymėti, jog tai yra savilaida. K. Bal-
traus slapyvardžiu 1979 m. mašinėle atspaus-
dintame beveik 500 puslapių veikalė „Nacio-
nologijos pastabos“ niekur nebuvo nurodyta,
kad tai yra savilaidinis kūrinys, tačiau vėliau,
1983 m. analogiškai išleistame K. Baltraus vei-
kale „Apie visuomenę ir valstybę“ yra pateiktas
„Nacionologijos pastabų“ aprašas, kuriame
vietoj leidyklos pažymėta, jog pastarasis veika-
las išleistas savilaida⁵⁵. Pasak devintajame
dešimtmetyje savilaidoje aktyviai dalyvavusio
Vytauto Ališausko, tuo metu tokiu būdu plito

tekstai, pažymėti raidėmis „SL“, o tai sutrum-
pintai reiškė „savilaidą“⁵⁶.

Terminas „savilaida“ sovietinėje Lietuvoje
plačiai nebuvo vartojamas dėl kelių priežasčių.
Pirma, savilaida neretai buvo traktuojama kaip
1944–1953 m. partizaninių kovų ar net XIX am-
žiaus knygnešių tradicijų tęsa. Dalis spaudos lei-
dėjų, daugintojų, platintojų buvo prisidėję prie
1944–1953 m. partizaninės spaudos ar su ja su-
sidūrę, todėl visa sovietinę cenzūrą apeinanti ir
be valdžios žinios leidžiama spauda buvo ben-
drai įvardijama „pogrindine spauda“. Antra, ter-
minas „savilaida“ yra pažodinis rusiškojo ter-
mino vertimas, kalbinė „kalkė“, todėl, priešinan-
tis sovietinei sistemai ir jos aktyviai vykdytai ru-
sifikacijai, taip pat buvo sąmoningai vengiama
vartoti šį naujadarą. Beje, minėtos priežastys stab-
dė „savilaidos“ naujadaro plitimą ir išsivijimą.
Dažnai vartoti naują terminą pogrindyje taip pat
neleido savisaugos jausmas. Žinant, kad „net ir
sienos gali turėti ausis“, tarpusavyje bendraujant
pogrindinės veiklos klausimais (net ir tarp arti-
miausių žmonių) vengta minėti bet kuriuos žo-
džius, kurie galėtų tapti įkalčiu ir padėtų KGB
atskleisti šią veiklą.

Aštuntajame dešimtmetyje Lietuvoje bandy-
ta surasti lietuviškesnį atitikmenį rusiškam žo-
džiui „samizdatas“. Viktoras Petkus prisimena,
jog jo aplinkoje buvo svarstyta, kokių kitu lietu-
višku atitikmeniu būtų galima pakeisti paplitusį
terminą „samizdatas“⁵⁷. Savilaidos leidiniai dar
buvo vadinami namudine literatūra⁵⁸, turint gal-
voje šios spaudos atsiradimą ir plitimą privačio-

⁵¹ Finkelšteinas E. Senos viltyt ir nauji dvelkimai
nūdienėj Lietuvoj // Akiračiai. 1977, Nr. 6, p. 9.

⁵² Solženycinas A. Gyventi be melo // Aušra: Nr. 1/40/
-5/45/. Čikaga, 1977, t. 1, p. 36.

⁵³ Solženycinas A. Gyventi be melo // Vilniaus uni-
versiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 281, b. 223,
l. 1.

⁵⁴ Perspektivos: Lietuvos pogrindžio periodinis lei-
dinytis..., p. 444.

⁵⁵ Baltrus G. Apie visuomenę ir valstybę. Vilnius,
1983 // LGGRTC GAM, RR 967, l. 226.

⁵⁶ Vytauto Ališausko atsakymai į anketą „Savilaida
sovietinėje Lietuvoje“ (apklauskos stenograma; anketą pa-
rengė ir apklausė E. Jaseliūnas). 2006, vasario 26.

⁵⁷ Viktoro Petkaus atsakymai į anketą „Savilaida so-
vietinėje Lietuvoje“ (apklauskos stenograma; anketą pa-
rengė ir apklausė E. Jaseliūnas). 2006, kovo 30.

⁵⁸ Petro Plumpos atsakymai į anketą „Savilaida so-
vietinėje Lietuvoje“ (mašiništi; anketą parengė E. Ja-
seliūnas). 2006, kovo 28.

je namų aplinkoje bei nesudėtingas jos gamybos priemonės. Aštuntojo dešimtmečio pabaigoje „Alma Mater“ bandė įtvirtinti naują posakį „laisvoji spauda“ ir „laisvoji literatūra“, pabrėžiant besąlygišką valstybinės cenzūros ignoravimą („laisvosios spaudos“ sąvoka netruko atsirasti ir „LKB Kronikoje“ bei iševijios spaudoje, nors taip ir neįsitvirtino).

Panaši situacija su „samizdato“ terminu susiklostė ir Estijoje, kur vyravo tradicija nevartoti skolinių iš kitų kalbų ir vietoj jų sukurti naujus estiškus žodžius. Dar septintojo dešimtmečio pabaigoje tarp estų disidentų vyko diskusijos, kuriu žodžiu pakeisti rusiškąjį skolinį „samizdatas“, ir buvo nutarta vartoti naujadarą „omakirjastus“ („oma“ estų kalboje reiškia „pats“, „savas“, „kirjastus“ – „leidykla“)⁵⁹. Tuo pačiu metu atsirado ir kitas naujadaras – „isekirjastus“ („ise“ reiškia „pasidaryti pačiam“, tačiau estų kalboje tai skambėjo kaip labiau pažodinis „samizdato“ vertimas). Lygia greta buvo vartojamas ir terminas „kodutrükk“, reiškęs namudinę literatūrą. Vis dėlto naujadarai nebuvo plačiai paplitę. Pasak tyrinėtojo buvusio disidento Jurio Adamso, sovietinėje Estijoje rusiškasis terminas „samizdatas“ liko populiariesnis ir dažniau vartojamas už visus naujadarus kartu paėmus (Lietuvoje, priešingai, naujadaras „savilaida“ praktiškai pakeitė „samizdatą“), tačiau labiausiai vartojamas, ypač kalbant apie politinius tekstus, buvo žodis „põrandaalune“ („pogrindinis“)⁶⁰.

Išvados

Neologizmo „savilaida“ plitimas sovietinėje Lietuvoje buvo sudėtingas istorinis procesas, nulemtas daugelio išorinių ir vidinių veiksnių. Septintojo–aštuntojo dešimtmečių sandūroje Lietuvoje rusiškasis naujadaras „samizdatas“ tapo plačiau žinomas, o netrukus šia sąvoka imta įvardyti ir lietuviškąją pagrindinę spaudą.

Gausėjant pagrindinei literatūrai ir stiprėjant jos poveikiui visuomenei, aštuntojo dešimtmečio pirmojoje pusėje buvo sukurtas lietuviškas terminas „savilaida“. Jis visų pirma apibūdino pagrindinės spaudos gamybos ir plitimo specifiką. Aštuntojo dešimtmečio antrojoje pusėje šis naujadaras jau tapo plačiai žinomas Lietuvos savilaidoje, tačiau dėl įvairių aplinkybių nebuvo masiškai vartojamas per visą sovietinį laikotarpį.

Naujadaras adaptacija sovietinėje Lietuvoje rodė atsiradusį poreikį įvardyti naują pagrindinės spaudos reiškinį, kuris visuomenėje įgavo vis didesnę reikšmę. Todėl, nepaisant kalbinių niuansų (terminas „savilaida“ yra tiesioginis vertinys iš kitos kalbos; be to, pastaruoju metu gausėja kalbos požūrių vengtinų naujadarų su dėmeniu „savi-“), savilaidos termino vartoseną Lietuvoje turi beveik pusę amžiaus siekiančias tradicijas, o jo vartojimas moksliniame diskurse yra istoriškai pagrįstas. Tiesa, mokslinis šio termino apibrėžimas reikalauja naujų studijų, kartu ir kitų naujų publikacijų.

⁵⁹ Jūri Adamso atsakymai į anketą „Savilaida sovietinėje Lietuvoje“ (mašinėraštis; anketą parengė E. Jaseliūnas). 2006, liepos 10.

⁶⁰ Jūri Adamso atsakymai į papildomus klausimus prie anketos „Savilaida sovietinėje Lietuvoje“ (mašinėraštis; anketą parengė E. Jaseliūnas). 2006, liepos 17.

GENESIS OF THE TERM „SAVILAJDA“: FROM COLLECTIONS OF AVANT-GARDE POETRY TILL LITHUANIAN NEOLOGISM

Egidijus Jaseliūnas

Summary

The genesis of the Lithuanian neologism „savilajda“ has not been studied by the science of history, though such studies would allow reasonable answering to the questions of expedience of the usage of the term and uniqueness of its object. The article aims at analyzing the history of the origin of the Lithuanian term of „savilajda“ and its genesis in the soviet society.

The spread of samizdat neologism in the soviet society was a complicated historical process, determined by a number of external and internal factors. In the 40's the coinage of „samizdat“ by Moscow poet N. Glazkov promptly spread among the cultural sets of Russia, whereas in the second half of the 50's it reached a part of Lithuanian intellectuals mostly through relations with the Russian creative intelligentsia. At the meeting point of the 60's and 70's neologism „samizdat“ became wider known in Lithuania through the circulation of the Russian samizdat and a growing number of broadcasts of the Western radio stations, which provided such material. At the beginning it referred to the Russian samizdat, however at the start of the 70's the concept of „samizdat“ included the Lithuanian underground press as well.

With the growth of samizdat and intensification of its influence in the society, in the first half of the 70's the Lithuanian term „savilajda“, which, above all, described the particularity of production and spread of the underground press, was coined. The term got wider known in Lithuania after finding its way to the West, from where this neologism reached Lithuania through the broadcasts of radio stations and the emigration press. In the second half of the 70's this neologism got widely known in the Lithuanian samizdat, yet was not

used on a mass scale within the entire soviet period due to various circumstances.

The term „savilajda“ was not widely used in Soviet Lithuania due to a few reasons. First, the underground press was quite often construed as continuation of the partisan struggle of 1944–1953 or even the traditions of „knygnešiai“ (lith. book smugglers) of the 19th century. A part of press publishers, multipliers, distributors contributed to the partisan press or came in contact with it in 1944–1953, therefore the entire press circumventing the soviet censorship and published without the knowledge of the authorities was generally referred to as the „underground press“. Second, the term „savilajda“ is a word-for-word translation of the Russian term, a linguistic „loan-translation“, thus deliberate avoidance of the usage of this neologism was preconditioned by the resistance against the soviet system and its actively executed Russicism. Frequent use of the new term in the underground was also blocked by the sense of self-defence.

Adaptation of the neologism in Soviet Lithuania demonstrated the emerging need to name the new phenomenon of the underground press, which was attached greater and greater importance in the society. Therefore, regardless of the linguistic aspects (the term „savilajda“ is a verbatim translation from another language; furthermore, the number of neologisms with the component „savi-“, which are to be avoided in linguistic terms, keeps growing), the usage of the term of samizdat in Lithuania has the traditions of nearly half a century, and its use in the scientific discourse is historically reasoned.

Iteikta 2006 10 13

Priimta spaudai 2006 12 07